

ISSN 1409-5483

**ПРАВОСЛАВЕН БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
„СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“**

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

КНИГА 13

СКОПЈЕ 2009

Дејан БОРИСОВ, факон

ХРИСТИЈАНСКИ КАТАКОМБИ

Односот на римското општество кон смртта и починатите

Според незнабожечкото верување после смртта постои друг живот во кој постоењето на душата продолжува, но во вид на сенка, заедно со доброто и лошото. Ваквиот став кон смртта и она што се случува со човекот откако ќе почине, придонел да се развие еден либерален однос на римските власти кон култовите на починатите и праксата на нивното погребување кои постоеле кај останатите народи во Римската република, а подоцна и во Империјата, а кои не го практикувале римското верско убедување. Поради ваквиот став на Рим, гробиштата (*locus religiosus*)¹, независно од тоа кому му припаѓаат: дали на незнабошците, Јудејците² или, пак, на христијаните,

¹ Латински: *Cimiterium*, доаѓа од грчкиот збор *κοιμητήριον*, односно од глаголот *κοιμάω*, на македонски: *спиe, одмара*. За христијаните гробиштата се места каде починатите христијани *спијат, одмараат*, очекувајќи го воскресението. Но и „места на успение (според верата во воскресението и бидејќи смртта на праведникот се сметала за сон)“. Лазар Мирковиќ, *Православна Литургија или Наука за богослужението во православната источна црква*, прв, општ дел, Охрид 2004, 151.

² За Јудејците смртта претставува негација на животот. Праведен Јов вели дека таа настапува кога Господ ќе го одземе духот животен – *ruah hayyim* (34,14), за истоово сведочи и Псалмопевецот кога вели: „им го одземеш ли духот нивни – умираат и во земјата своја се враќаат“ (Псал. 103,29, сп. 1.Мој. 3,19), а Проповедникот појаснува: „ќе се врати правот во земјата, како што си бил; а духот ќе се врати кај Бога Кој го дал“ (Проп. 12,7).

Според старозаветното сфаќање на човекот, одвојувањето или одземањето на духот од телото ја предизвикува смртта, но тоа не значи дека за најстарата старозаветна антропологија душата може да постои надвор од телото како самостоен принцип. Како што веќе беше нагласено, се сметало дека „човекот не е создаден од два, по природа неслични дела, од кои едниот по природа е бесмртен, а другиот смртен, туку целокупниот човек бил создаден за бесмртност“. Само заедно, душата и телото можат да бидат носители на животот

биле заштитени со закон и се сметале за *свети места*, а Collegia funeratica (Погребната асоцијација) ја гарантирала правната заштита на истите. Поради ова, римските власти за време на гонењата често пати воопшто не ги ни посетувале овие места кога ги барале христијаните. Ваквиот став на Рим придонел гробовите на христијаните, покрај нивната примарна функција – место каде се погребувало телото на починатиот, да станат и места на коишто христијаните ќе се собираат за вршење на своите богослуженија³.

Според христијанското учење, не само живите, туку и починатите се дел од Христовата Црква и со смртта не престануваат врските на единство меѓу живите и починатите: „А Бог не е Бог на мртвите, туку на живите, зашто во Него се сите живи“ (Лука 20,38; Матеј 22,32; Марко 12,27). Па така, за христијаните, смртта не претставува крај на постоењето на човекот и душата и негово претворање во сенка, туку едно минување во друга реалност, нов живот, врата кон необјаснив нов живот, којшто реално го вклучува и телото, а не само душата. Место каде што се очекува Второто Христово доаѓање и воскресението на мртвите⁴, онака како што воскреснаа праведниците при Неговото Прво воскресение⁵.

и тие обете се целосно зависни од Бога. Добивањето на духот претставува почеток на животот (1.Мој. 2,7; Псал. 103,31; Језек. 37,8-10), додека пак, неговото губење (на духот) ја означува смртта.

За старозаветниот Јудеец смртта претставувала сосема природна појава која се доживувала како природна нужност во човековиот живот. Барајќи го потеклото и изворот на смртта, во Светото писмо на Стариот завет откриваме дека човекот станал смртен, а не дека е создаден смртен. Станал смртен поради гревот (1.Мој. 2,17; Језек. 18,4), па така, смртта влегла во светот и во сите луѓе преку гревот на Адам (1.Мој. 3,19). За развитокот на Старозаветното учење за смртта види: Дејан Борисов, *Старозаветното учење за воскресението на мртвите*, Дипломска работа, Православен богословскиот факултет „Свети Климент Охридски“, Скопје 2003 (непубликувана).

³ С.Г. Савина, *Иконография. Богословские очерки иконографического извода*, Институт богословия и философии, Санкт-Петербург, 2001, 20.

⁴ „Големо мноштво народ, кое никој не можеше да го преброи, од сите племиња и колена, народи и јазици; тие стојеа пред престолот и пред Јагнето, облечени во бели облеку и со палмови гранчиња во рацете“ (Откр. 7,9); „Но, јас знам, Искупителот мој е жив, и Он во последниот ден ќе ја крене мојата гнилежна кожа. И јас во телото мое ќе го видам Бога. Јас сам ќе го видам; монте очи, не очите на друг, ќе Го видат“ (Јов 19,25-27); „И многумина од оние што спијат во земниот прав ќе се разбудат – едни за живот вечен, а други за укор и срам“ (Дан. 12,2); „Царот на славата ќе не воскресне за вечен живот“ (2.Мак. 7,9).

⁵ „И гробови се отворија; и многу тела на упокоени светии воскреснаа; па кога излегоа од гробовите, по воскреснувањето Негово, влегоа во светиот град и им се јавија на мнозина“ (Матеј 27,52-53).

Како што посочува и протопрезвитерот Лазар Мирковиќ: „Христијаните отсекогаш се одликувале со почитување на мртвите и нивните гробови. Ова се гледа од *Дела апостолски* (8,2), каде што стои дека христијаните се грижеле за телото на св. Стефан и погребувајќи го ’многу го оплакуваа‘“⁶.

Ваквиот став на христијаните кон смртта се темели на Христовите зборови: „Јас сум воскресението и животот; кој верува во Мене, и да умре, ќе живее“ (Јован 11,25). Токму ова е и најсилниот аргумент зошто тие го одбиваат кремирањето⁷, мумифицирањето (балсамирање)⁸ итн., како начини на погребение, а го практикуваат закопувањето на починатите. „Христијаните со згрозување се оттргнувале од незнабожечките празноверни обичаи што го следеле погребувањето, како и од запалувањето, зашто го сметале за неправда кон починатите, бидејќи веруваат во воскресението на телото“⁹, впрочем и Самиот Христос бил погребен во „нов гроб“¹⁰.

Појава на христијански гробишта

Во почетокот од христијанството, христијаните немале посебни гробишта, туку ги закопувале своите починати во незнабожечките некрополи – градови на починатите (гробишта). Според римскиот закон, овие места за погребение секогаш се наоѓале надвор од градовите и населените места, а причините биле религиозни и здравствено-хигиенски¹¹.

⁶ Лазар Мирковиќ, *Православна Литургика*..., 151.

⁷ Кремација е процес при кој се разложуваат човечки остатоци на основни елементи во форма на коскени фрагменти со користење на пламен, топлина или испарување. Како производ на кремацијата се добиваат коскени фрагменти кои се доведени во состојба на прав со користење ECRP (Electric cremated remains processor). http://en.wikipedia.org/wiki/Cremation#cite_note-0 (16.05.2009).

⁸ Мумифицирањето е најраниот хируршки процес при кој се користеле разни хемиски средства со цел да се зачува телото на починатиот од распаѓање и истиот се користел кај повеќе антички култури. Најстарата досега пронајдена мумија се смета дека потекнува 3300 години пред Христа и е позната под името *Ginger* (Ѓумбир). Истата се наоѓа во Британскиот музеј во Лондон.

⁹ Лазар Мирковиќ, *Православна Литургика*..., 151.

¹⁰ „А Јосиф, штом го зеде телото, Го завитка во чисто платно, и Го положи во својот нов гроб, што го беше издлабил во карпа“ (Матеј 27,59-60).

¹¹ Законот кои го санкционира ова прашање се наоѓа во *Законите на 12 табли* (*Duodecim tabularum leges*): *Hominem mortuum in urbe neve sepeposito neve urito* (Да не се

Оние кои имале благородничко потекло или пак биле богати, поседувале сопствени гробници. Во овие гробници честопати биле погребувани и слугите или робовите кои припаѓале на христијанското семејство, а и самите биле христијани. Сепак, мноштвото христијани на почетокот не припаѓале на овие имотни слоеви од римското општество, па поради тоа честопати повеќе починати биле погребувани на едно место. Како пример за ова може да ги посочиме светите апостоли Петар и Павле кои иако високо почитувани меѓу христијаните, сепак, биле погребани во заеднички гробници: свети Петар во Ватикан, а свети Павле во некрополата близу патот Остиензе¹².

Честопати има случаи и христијани да бидат закопани во гробница или катакомба заедно со римски незнабошци. Причината за ова е што во некои римски семејства, коишто биле незнабошци, сепак имало и членови на истите коишто го прифатиле Христовото учење и станале христијани. Токму тие дозволувале во нивните семејни гробници да бидат погребани и христијани. Сепак, верата во воскресението на христијаните ги мотивирала да изнајдат начин нивните гробови и гробишта да бидат одделени од незнабожечките. Така уште Тертулијан во III век вели: „Иако дозволуваме да живееме заедно со незнабошците, сепак не можеме да имаме ист удел со нив и по смртта“¹³.

Ваквата состојба на христијаните, благодарение на христијанскиот начин на живот, со текот на времето полака се менувала. Ова се случило поради тоа што имотот на членовите на Црквата се сметал за заеднички¹⁴ и поимотните христијани ги отстапувале своите приватни гробишта и гробници во полза на целата христијанска општина. На овој начин се

погребува ниту кремира ниту едно тело во градот). *Законите на 12 табли* претставуваат зборник закони составен 451-450 пред Христа од страна на комисија на Римската република составена од десет лица (*decemviri legibus scribundis*). Овие *Табли* претставуваат единствена пишана редакција на закони од периодот на Римската република. Наредната е многу подоцна во V век: Кодексот на Теодосиј II (*Codex Theodosianus*) кој стапува на сила на 1 јануари 439 година.

¹² Некрополата се наоѓала во близина на местото наречено *ad Aquas Salvias* (денес: *Tre Fontane - Три Фонтани*). Anna Maria Ceroni, Roberto del Signore, *La Basilica di San Paolo Fuori le Mura*, Roma 2003. Патот *Via Ostiensis* ги поврзувал градот Рим и неговото пристаниште *Ostia Antica* во должина од 30 км. Името го добил според пристаништето.

¹³ *Tertulian., De idolatria* c.14 (Migne, Patr. Lat. T. 1. P. 758). Цитирано според: Лазар Мирковиќ, *Православна Литургија...*, 152.

¹⁴ „Не постоеше ниеден меѓу нив што имаше потреба за нешто, бидејќи оние што имаа ниви и куќи, ги продаваа и парите земени за нив ги донесуваа и ги оставаа пред нозете на апостолите: и секому му се даваше според неговите потреби“ (Дела 4,34-35).

создаваат првите христијански гробишта, но поради лимитираноста на имотот на кој се простирале гробиштата, единичните гробови биле ретки, а за погребение се користеле семејни гробници и катакомби.

Катакомби

Катакомбите претставуваат подземни погребни простории коишто се употребувале во дамнешното минато. Истите не претставуваат новина на христијаните, иако христијанските се најпознати, туку се сретнуваат и во други култури и религии, пример: кај Феникијците, Римјаните, Етрурците, Јудејците итн.

Името катакомби доаѓа од старолатинскиот збор *catacumba*, но неговата етимологија не може со сигурност да се одреди. Се смета дека потекнува од грчките зборови *κατά κρυβήs* или *κατά κρύβας* кои може да се преведат како *кај/под јамите/дупките/неизгледите*.

Христијански катакомби

Катакомбите како места за погребение постоеле и пред појавата на христијанството и се користеле кај некои од останатите религии присутни во и надвор од Римската империја. Денес постојат нехристијански катакомби во повеќе делови од светот, како на пример: во Рим – Италија има две јудејски катакомби¹⁵, во Таормина – Сицилија има арапска, во Александрија – Египет¹⁶ и во Алжир постојат катакомби со египетско-грчко потекло, во Черветри¹⁷ – Италија има етрурска, итн.

Доколку се споредат незнабожечките, јудејските и христијанските катакомби ќе се забележи разлика, но истата нема да биде манифестирана

¹⁵ James Owen, Study Says Catacomb Find Boosts Early Christian-Jewish Ties, *National Geographic News*, July 20, 2005, http://news.nationalgeographic.com/news/2005/07/0720_050720_christianity.html (22 мај 2009).

¹⁶ Види: <http://www.ask-aladdin.com/catacomb.html> (20 мај 2009).

¹⁷ Черветри или Черветери (Cerveteri) антички град од периодот на Етрурците. Се наоѓал во областа Лацио во близината на Рим. Во XIII век се нарекува *Saere Vetus*, за да се оддели од *Saere Novum* (денешно Чери, Cери). Други топоними за градот се *Cisra* (за Етрурците), *Agylla* (за Грците). Најпозната знаменитост во Черветери е некрополата *della Banditaccia* која од страна на UNESCO е прогласена за светско наследство. <http://whc.unesco.org/en/list/1158>;

преку симболите користени во нив или пак, од карактерот на она што е насликано, туку најмногу од начинот на нивната архитектонска изведба. Кај паганските катакомби, просториите во коишто се погребувале починатите претставуваат посебни, лични или семејни гробови/гробници, одделени и независни од останатите, додека во христијанските катакомби при градењето на просториите и ходниците на истите се одело во висина, а гробовите се длабени во самите сидови и се наоѓаат еден до друг и еден над друг. Гледајќи ја оваа тенденција на градителот на христијанските катакомби да смести што поголем број гробови на едно место, се забележува идејата за *заедништво* која е секаде присутна во христијанството. Таа се сретнува во секојдневниот живот „Не постоеше ниеден меѓу нив што имаше потреба за нешто, бидејќи оние што имаа ниви и куќи, ги продаваа и парите земени за нив ги донесуваа и ги оставаа пред нозете на апостолите: и секому му се даваше според неговите потреби“ (Дела 4,34-35), при богослуженијата и молитвите, па еве дури и овде после смртта, христијаните повторно тежнеат да се заедно. Впрочем и Црквата Христова не ја прават поединци туку како што сведочи Христос: „каде се двајца или тројца собрани во Мое име, таму сум и Јас среде нив“ (Матеј 18,20) заедница на верни.

Втора карактеристика на христијанските катакомби е и големиот број на простории, галерии и ходници кои се поврзани меѓу себе и истите се пристапни за сите христијани¹⁸.

Во зависност од географската локација, катакомбите се ископани во најразлични видови почва. Постојат скоро насекаде во светот, но најпознати се оние во Рим. Римските катакомби се ископани во бигор (варовник), почва која лесно се обработува, но сепак доволно стабилна да може катакомбите да се простираат и на неколку нивоа. Најчесто се составени од долги и тесни галерии наречени *ambulacra*; одат во длабочина од 7 до 30 метри, високи околу 2,5 метри, а широки околу 1 метар. Меѓу себе овие галерии и ходници се поврзани со стрмни скали.

Самите гробови се издлабени во сидовите од овие галерии и се нарекуваат *loculi*. Високи се од 40 до 60 сантиметри, а нивната должина е од 120 до 150 сантиметри и имаат правоаголна форма.

Амбулакрите често пати, покрај локулите, се прекинати и со *cubicoli*, *criptae* и *capelae a ecclesiae*. Кубиколите и криптите не секогаш може со точност да се разделат и претставуваат простории во кои се наоѓаат повеќе гробови на едно семејство или фамилија и истите може да имаат кружна, триаголна или петаголна форма. Во сидовите од истиве се издлабени

¹⁸ С.Г. Савина, *Иконография...*, 21.

локули во кои се положувале телата. Разликата меѓу нив најчесто се прави според големината на просторот. Кубиколите се помали од криптите, а најголеми се *capelae a ecclesiae*. Постои и втора специфичност кај кубиколите, а тоа е полукружната форма на еден од сидовите – *arcosolium*. Таа е слична на олтарната апсида на христијанскиот храм. Во овие аркосолниуми честопати се сретнуваат гробови на благородници, маченици, исповедници и папи. Телата на мачениците честопати биле положувани во мермерен саркофаг. Поради архитектонското опкружување се смета дека истиот имал функција на олтарен престол.¹⁹

Гробовите биле запечатувани со малтер, со мермерни или земјени плочи и на истите најчесто било пишувано името на починатиот, возраста и датумот на смртта²⁰. Не ретко се сретнуваат и епитафи со религиозна и симболичка содржина.

Многу ретки се случаите да се сретне христијански гроб издлабен во подот на катакомбите.

Катакомбите имале и повеќе од еден влез/излез. Потребата од ова била наметната од политичката состојба на христијанството во империјата. Римската власт ги гонела христијаните како припадници на недозволена религија. Поради ова често пати епископите, свештениците и останатите припадници на клирот, како и останатите христијани, засолниште барале во катакомбите.

Постојат размислувања дека катакомбите се користеле и за живеење, но не може да се зборува за постојано живеалиште или место каде што би се престојувало подолг временски период, бидејќи архитектонската структура на катакомбите не го дозволува тоа. Сепак, евидентна е тенденцијата при изградбата на катакомбите истите да се изведат како мали лавиринти, во кои, оној кој не ги познава лесно може да се изгуби. Слабата осветленост на катакомбите (светлината влегува само преку мали вертикални отвори за вентилација) дозволувала и градба на мали ниши и вдлабнатини кои поради недостатокот на светлина скоро е невозможно да се забележат доколку не се знае дека се таму. Се смета дека токму овие ниши и вдлабнатини се користени од христијаните како места за криење.

Како што веќе споменавме, катакомбите може да се најдат на различни краишта од светот. Покрај Рим, христијански катакомби има и во близината на Неапол, но за разлика од римските, овие се издлабени во камен. Овде, благодарение на материјалот, катакомбите имаат широки ходници и

¹⁹ С.Г. Савина, *Иконографија...*, 24.

²⁰ Исто, 23.

пространи галерии, но внатрешната поставеност на самите гробови (локули) е скоро иста. Целата внатрешност на овие катакомби е покриена со фрески од различни периоди, дури има и преклопување на фреските (сликани една врз друга, во различни временски периоди). Во овие катакомби се сретнува и црква во која има камен олтар, а зад него, и епископски престол кој е издлабен во каменот.

Во Сиракуза (Сицилија) се наоѓаат катакомби познати под името *Пештерите на свети Јован*. Овие катакомби се сосема поинакви од оние во Рим и Неапол. Тие претставуваат цел еден подземен град издлабен во камен. Катакомбите имаат неколку нивоа, широки и тесни улици и тесни галерии, а се сретнуваат и слепи премини. На повеќе места по сидовите има и фрески насликани на малтер. Специфично кај овие катакомби е и тоа што семејните гробници биле одделени од останатиот простор со врати, чиишто шарки и траги од истите постојат и денес.

На островот Малта катакомбите се во камена почва со тесни улици и неправилни лаковидни сводови. Бројот на гробовите е многу мал во споредба со останатите катакомби, а и сидовите се голи, без присуство на фрески или натписи.

Покрај Европа, и во Африка се сретнуваат христијански катакомби. Во Александрија (Египет), има мала христијанска катакомба, во која, како и кај европските, гробовите (локули) се наоѓаат од двете страни на ходникот, а сидовите се фрескопишани.

Христијанската уметност во катакомбите

Како едно од местата на коишто христијаните најчесто се собирале, во првите 4 века, со цел да се заштитат од гонењата и да ги вршат своите богослуженија, катакомбите претставуваат и места на коишто се појавува и развива и христијанската уметност. Веќе кон крајот на I век во катакомбите може да се сретне христијанската симболика насликана по сидовите од катакомбите, но низ катакомбите има и христијански цртежи кои датираат и пред овој периодот. Имајќи предвид дека во текот на I и почетокот на II век христијаните честопати биле погребувани и во незнабожечки гробници и катакомби, не секогаш постои можност да се одделат христијанските од незнабожечките симболички цртежи и форми кои се сретнуваат низ истите.

Христијанската уметност која се сретнува во катакомбите во поголем дел е симболична, односно, во почетокот од христијанството и за време на гонењата, христијаните своите идеи ги изразуваа преку слики со

символичка, а не историска смисла. Симболите кои се сретнуваат низ христијанските катакомби честопати се зајмени од незнабожечката уметност, но овде тие имаат сосема поинаква порака, христијанска порака разбирлива само за христијаните. Ваквиот начин на изразување бил потребен за да се заштитат од гонителите, но исто така, овие цртежи имале и дидактичка функција и биле дел од катихуменатот: претставувале *учебник по христијанство* за неписмените.

Оваа ранохристијанска уметност со својата симболика тежнее, на еден навистина едноставен и пластичен начин, да прикаже одредени идеи, кои воопшто не се едноставни за прикажување²¹.

Така, за да се претстави **Христос**, христијаните уште на почетокот ја користеле сликата на *риба*²² или само $\text{IX}\Theta\text{Y}\Sigma$ ²³, потоа *феникс*, *јагне*²⁴, *винова лоза*²⁵, *Орфеј* (Орфеј слегол во адот и го покорил со своето пеење)²⁶; *Добриот Пастир* – Христос²⁷ и истиот се сретнува не само по сидовите во катакомбите, туку и на саркофазите и на садовите коишто се сретнуваат во катакомбите. Добриот Пастир е една од најчесто сликаните слики во катакомбите. Иако како слика е близок и до паганската култура, во христијанските катакомби има христијанска христолошка симболика, алудирајќи на параболата за *Добриот пастир*²⁸ од Новиот завет; *Младо*

²¹ С.Г. Савина, *Иконография...*, 23.

²² Во катакомбите на *свети Калист* (s. Callisto) и *света Домитила* (s. Domitilla).

²³ Роба на грчки: $\text{IX}\Theta\text{Y}\Sigma$. Овој збор претставува акроним $\text{IX}\Theta\text{Y}\Sigma = \text{Ιησοῦς Χριστός Θεοῦ Υἱός Σωτήρ}$: Исус Христос Божји Син Спасител. Најстариот натпис $\text{IX}\Theta\text{Y}\Sigma$ што се сретнува во катакомбите е оној во *света Присцила* (s. Priscilla) и е дел од податоците за починатиот.

²⁴ „На другиот ден Го виде Јован Исус како доаѓа кај него и рече: 'Еве Го Јагнето Божјо, Кое ги зеде гревовите на светот врз Себе!'“ (Јован 1,29); „А на другиот ден, пак, стоеше Јован и двајца од неговите ученици. И штом Го виде Исус како оди, рече: 'Еве Го Јагнето Божјо!'“ (Јован 1,35-36); „Со скапоцената крв на непорочното и чисто Јагне – Христос“ (1.Петр. 1,19).

²⁵ „Јас сум вистинската лоза, Мојот Отец е лозарот. Секоја прачка во Мене, што не дава плод, Тој ќе ја исече; и секоја, што дава плод, ќе ја очисти, за да принесе повеќе плод. Вие сте веќе чисти преку словото, што сум ви го проповедал. Бидете во Мене, и Јас ќе бидам во вас. Како што прачката не може да роди плод сама од себе, ако не е на лозата, така и вие, ако не бидете во Мене. Јас сум лозата, а вие прачките; и кој е во Мене, и Јас во него, тој ќе даде многу плод; зашто без Мене не можете да направите ништо“ (Јован 15,1-5).

²⁶ Во катакомбите на Домитила, Присцила и Калист.

²⁷ „Јас сум добриот Пастир. Добриот пастир си ја полага својата душа за овците“ (Јован 10,11); „Јас сум добриот Пастир; и ги знам Монте, и Монте Ме знаат Мене. Како Мене што Ме познава Отецот, така и Јас Го познавам Отецот; и душата Своја ја полагам за овците Свои“ (Јован 10,14-15).

²⁸ Јован гл.10.

момче со овца или коза на плеките. Момчето е Христос, овцата – благодарствена жртва, а козата – жртва за грев; *Добриот пастир во седечка позиција*, а околу него пасат овци.

Како симболичка претстава на **Христовото Распнување** се користела композицијата на *јагне легнато до котва*, а ја сретнуваме во криптата на света Луцина (s.Lucina) и во катакомбата на свети Калисто (s.Callistus). Во оваа катакомба се сретнува уште една симболична композиција кој го претставува Распетието – *делфин обвинен околу трозабец*.

Т Поврзано со претставувањето на Христовото распнување е и сликањето на *едно дрво* – **Голготскиот Крст**, *две дрва* – едното е Голготскиот Крст, а второто **Раѓањето Христово**, *круг* – симбол на космосот кој се сретнува уште во античката традиција, *осумаголник впишан во круг* – симбол на Воскресението и Осмиот ден, претстава на новиот христијански концепт за космосот.

Во согласност со христијанското учење за **Спасението** и улогата на **крстот**²⁹ при реализирањето на истото, крстот бил неодминлив дел од животот на христијаните. Поради ова, крстот уште од I век се сретнува на епитафите од христијанските гробови во катакомбите, но и тој на почетокот бил претставуван преку симболи. Еден од најраните симболи на крстот ја има формата на буквата **T**³⁰, потоа на буквата **Y**³¹, а на епитафите се сретнува и како *crux gammata* **ⴐ**³². Од втората половина на II век веќе се употребуваат и *crux imissa* или *crux quadrata* +³³ и *crux capitata* или *crux ordinaria* **†**³⁴.

Л Христијанскиот уметник за да ја презентира идејата за **рајот** и **Светиот Дух** ја искористил претставата на *гулабот*, а исто така и на

²⁹ За развојот на сликањето на *крстот* во христијанската иконографија види: Елизабета Димитрова, *Најраните христијански симболи*, книга 3, Скопје 1995, 13-48.

³⁰ Симболот **T** е преземен од јудејската уметност каде имал статус на света буква. Се сретнува во катакомбата на *Свети Петар и Марселин* (ss.Pietro e Marcellino) на Via Labicana и во катакомбата на *Света Домитила* (s. Domitilla) на Via Ardeatina во Рим.

³¹ Преземен е од египетската уметност каде што бил симбол на богот Сетх, кој бил идентификуван со Христос. Види: Елизабета Димитрова, *Најраните...*, 20.

³² Се нарекува *crux gammata*, бидејќи е направен со спојување на четири гами (Г – третата буква од грчката азбука) во нивното подножје. Најчесто се сретнува на христијански натписи, но го има и насликано на туниката на *Добриот пастир* во катакомбата на *света Домитила* (s.Domitilla) на Via Ardeatina. Денес е познат и под името *свастика*.

³³ Познат и под името *грчки крст*. Се сретнува во повеќе катакомби: *свети Калисто* (s.Callistus), *света Домитила* (s.Domitilla) и *света Присцила* (s.Priscilla).

³⁴ Уште се нарекува и *латински крст*.

паунот, кој покрај симболизирањето на рајот, ја симболизирал и душата на праведникот. За истрајноста и цврстината во верата – *котва*.

Како симболи на победата над незнабошците, Сатаната и адот се користеле слики на: *палмови гранки, ловоров венец, гулаби со маслинови гранки во клуновите* – победа и мир, симболи познати и употребувани низ сиот незнабожечки свет.

Катакомбната христијанска уметност се обидела да ја претстави и **Христовата Црква** сликајќи ја како *кораб*, што, пак, соодветствува на христијанската алегорија дека Црквата Христова е *кораб* кој плови низ бурно море носејќи ги христијаните кон мирното пристаниште кое е Христос. Поврзано со претходното е и сликањето на *птици на коработ* – душите кои пребиваат во Црквата, *риба веднаш под коработ* – Христос кој ја води и ја носи Црквата на своите плеќи.

Орант (Молител) – **молитвата на небесната Црква**, подоцна од овој симбол се развива храмовата програма за Богородица како молителка за сето човештво³⁵.

Голем дел од овие симболи се позајмени од незнабожечките култови, но во христијанските катакомби се менува значењето на нивната симболика и пораката која сега ја испраќаат е со христијанска содржина. Гледани од денешен аспект, кога се зборува за овие христијански симболи, кои ги сретнуваме во катакомбите, не може да се зборува за икони и иконографија. Овие иконографски претстави сепак водат потекло од паганските симболи и укажуваат на тоа дека им недостасува некој дел, а со тоа е ограничена и нивната задача. Христијанската икона по суштина претставува нешто цело и сведочи за нечие присуство, а не отсуство како што е случајот со античките симболи. *Добриот настир, Орфеј, јазнето* никогаш нема да можат да Го претстават Христа во целост, туку ќе бидат само алузија на Него, за разлика од иконите на кои е претставен ликот на Христос.

Но, и покрај ваквата ограниченост на овие симболи тие, сепак, успеале да ја извршат задачата поради која и се насликани, а тоа е да го запознаат оној што ги набљудува со реалноста на Црквата.

Покрај овие едноставни симболи со текот на времето и растењето на Црквата, кај христијаните се јавува храброст во катакомбите да почнат да сликаат и сложени композиции. Некои од овие композиции сè уште христијанските идеи ги претставуваат преку симболика, а некои од нив се јасни и едноставни и со историска содржина, односно реално ја пренесуваат пораката на сликарот. Според тематиката на овие композиции забележуваме присуство на теми земени и од Стариот и од Новиот завет.

³⁵ За подетално толкување на овие симболи види: С.Г. Савина, *Иконография...*, 25-64.

Така, низ катакомбите ги сретнуваме следните композиции: *Мојсеј како го двои морето*, *Огненото вознесение на свети Илија*, *Св. пророк Јона*, *Поклонувањето на мудреците*, *Одењето по вода на апостол Петар* (една од најчестите катакомбни иконографии), *Воскресението на Лазар*, *Агони* (*Трпези на љубовта*, ова е и алузија на светата тајна Евхаристија, што воедно е и показател дека во катакомбите се вршеле богослуженија) итн.

Треба да посочиме дека во римската катакомба на *света Присцила* (s.Priscilla)³⁶ на *via Salaria* се наоѓа најстарата слика на Пресвета Богородица. Богородица е насликана во седечка положба со Богомладенецот во скут, а крај неа е насликан еден пророк кој покажува на една звезда. Датирањето на староста е направено според местоположбата на оваа фреска во катакомбата, а тоа е на почетокот од самата катакомба и се смета дека потекнува од III век.

Катакомбите како места за богослужение

Христијанските катакомби покрај нивната основна функција, да бидат места за погребување на починатите, имале и секундарна функција, а тоа е вршење на одредени христијански богослуженија.

По Миланскиот едикт³⁷ од 313 година со кој Константин Велики и Лициниј дозволиле слободно исповедање на христијанството, употребата на катакомбите како погребни локации полека почнува да станува непотребна и при погребението почнуваат да доминираат надземните гробови. Со ова сепак не била во целост запоставена употребата на катакомбите, туку само намалена, бидејќи истите биле употребувани од христијаните некаде до втората половина на VI век. Во нив биле погребани голем број маченици, па поради ова христијаните тежнеле да бидат погребани во нивна близина, впрочем, ова е и една од причините за големиот број гробови во една катакомба.

³⁶ Оваа катакомба е позната и под името *Кралица на катакомбите* поради големиот број маченици коишто се погребани во неа. Истата е користена од II до V век и нејзината должина изнесува 13 км подземни галерии и ходници.

³⁷ Миланскиот едикт не е издаден како едикт туку како *Rescriptum* (од лат. *Rescribere* – да се напише повторно, одговор). Види: August Franzen, *Breve storia della Chiesa*, Brescia, 2007, 71. *Rescriptum* е одговор што го пишувал владетелот на молби и меморандуми, давајќи или одземајќи дозвола, односно толкување на закони или решавајќи одредени прашања и проблеми и има значење на конечен став на владетелот.

Во периодот во кој биле употребувани, а поради сигурноста која ја нуделе, во катакомбите биле служени и одредени христијански богослуженија. Едно, за кое впрочем и биле направени е **Погребението**, но се смета дека христијаните се собирале во катакомбите и за да ја служат **светата тајна Евхаристија**³⁸. Според архитектонската структура на катакомбите: тесни ходници и мали галерии, служењето на Евхаристијата се чини дека било лимитирано само на катакомбите во коишто постоеле поголеми галерии или, пак, на истата присуствувале многу мал број христијани (меѓу 50-60).

Дека навистина се служела Евхаристијата ни сведочат и неколкуте олтари коишто ги сретнуваме во катакомбите (пр.: олтарот или мермерниот саркофаг во капелата на Санта Присила зад кој има и „горно место“³⁹; катакомбата на света Агнес каде дури се сретнува и поделба на просторот на машки и женски, камен епископски престол и место за престол кој се смета дека бил подвижен).

Покрај Погребението и Евхаристијата со сигурност можеме да потврдиме дека во катакомбите била вршена и **светата тајна Крштение**. Потврда за ова ни се бројните крстилници (баптистерии) кои се наоѓаат во катакомбите. Како највпечатлива ќе ја спомнеме крстилницата која се наоѓа во катакомбата на *свети Понтианиј* (s. Pontianus) на Via Portuensis.

Како услов за крштение во старата Црква постои институцијата на огласени, односно оние кои се подготвуваат за да бидат крстени. Во периодот кога се огласени тие се запознавале со основните вистини на верата и за таа цел постоеле христијански училишта. Се смета дека во катакомбите постоеле простории во кои се наоѓале овие христијански училишта. Една таква просторија со издлабени камени столчиња има и во катакомбата на света Агнес.

Останува неодаговорено прашањето дали и некоја друга света тајна или пак, богослужение или молитвословие било вршено во катакомбите, но за ова нема доволно археолошки и историски податоци. Сепак, имајќи предвид за што сè се користеле христијанските катакомби можеме да претпоставиме дека барем некои од богослуженијата и молитвословијата биле вршени во нив, како на пример: принесување на молитви за починатите.

³⁸ *Encyclopædia Britannica* 2009. *Encyclopædia Britannica Online*. 22 May. 2009, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/99008/catacomb> (18.05.2009).

³⁹ *Горното место* или *Горниот престол* се наоѓа зад Светиот престол во христијанските храмови и таму седи епископот додека се чита Апостолот на светата Литургија со што Го претставува Исус Христос. Симболички *Горниот престол* го претставува небесниот престол на Господ Исус Христос Кој седи оддесно на Бога Отецот. Види: Лазар Мирковиќ, *Православна Литургија*..., 137-138.

Dejan Borisov, deacon

CHRISTIAN CATACOMBS

(Abstract)

The Christian catacombs were particularly significant for the life of the early Christian community. For the Christians the living and the late constitute the church, so they often dwelled in it. Beside this fact, another reason to avail the catacombs were the pressings that they underwent from the Roman Empire because of their illegal status.

Apart from the theological and social relevance, the Christian catacombs have an architectural, artistic and historic value for the reason that we find in them the very first attempts of the Christian architecture and art and they are testimonials for the life of the Early Church. In the architecture and art of the catacombs we encounter the Christian tendency to express the Christian doctrine and life in a distinct way.